

ВЕЛИКИЙ БЕРНС У ПЕРЕКЛАДАХ ВЕЛИКИХ

В.В.Демецька, докт. філол. наук (м. Херсон)

Анотація. Статтю присвячено перекладознавчому аналізу пісні Роберта Бернса та її перекладів українською та російською мовами, виконаних відповідно Миколою Лукашем, Самуїлом Маршаком і Мариною Новиковою. Результати аналізу демонструють різний ступінь відповідності перекладів авторському ідіостилю та жанровій приналежності тексту оригіналу.

Ключові слова: Роберт Бернс, перекладознавчий аналіз, М.Лукаш, С.Маршак, М.Новикова, символічний код, авторський ідіостиль.

Аннотация. В статье предложен переводоведческий анализ песни Роберта Бёрнса и ее переводов на украинский и русский языки, выполненные соответственно Миколой Лукашем, Самуилом Маршаком и Мариной Новиковой. Результаты анализа демонстрируют разную степень соответствия переводов авторскому идиостилю и жанровой принадлежности текста оригинала.

Ключевые слова: Роберт Бёрнс, переводоведческий анализ, М.Лукаш, С.Маршак, М.Новикова, символический код, авторский идиостиль.

Summary. The article presents the translational analysis of one of the Robert Burns' songs and its translations in Ukrainian and Russian languages made by M.Lukash, S.Marshak and M.Novykova. The results of the undertaken analysis showed the difference in adequacy to the authors individual style and genre of the text.

Key words: Robert Burns, translational analysis, M.Lukash, S.Marshak, M.Novykova, symbolic code, author's individual style.

На батьківщині Роберта Бернса, у Шотландії, майже в кожній оселі можна знайти томик віршів Роберта Бернса та його портрет, розміщений на найпочеснішому місці. Кожен шотландець з охотою, любов'ю й піднесенням прочитає вам напам'ять безліч рядків з поезій Роберта Бернса. Поет надійно увійшов у життя простих людей своєї батьківщини. Численні прислів'я містять слова з його віршів, його пісні повернулись у народ.

Творчість Роберта Бернса анітрохи не застаріла й для нас, людей іншої країни, іншої епохи. Роберт Бернс близький і зрозумілий нам своїм глибоким патріотизмом і життєствердним гуманізмом, своїм пафосом і щирою вірою в невичерпні сили народу.

Багатогранність лірики Бернса привертала й привертає увагу перекладачів у всі часи. У кожному перекладі його творів віддзеркалюється як ідіостиль автора, так і індивідуальність перекладача. Хоча, слід зауважити, що пропорції цих «відображень» різняться залежно від творчого чуття перекладача. Саме тому надзвичайний інтерес становить перекладацький аналіз

оригіналу пісні *The Lass that made the bed to me* [6] та її перекладів, виконаних не схожими один на одного творчою манерою, проте, без сумніву, великими перекладачами сучасності С.Маршаком [2], М.Лукашем [1] і М.Новиковою [5].

Великого Шотландця, який для Росії був, по суті, замуrowаним від перекладачів міцною бронєю більша ста років, було (за словами К.Чуковського) завойовано С.Маршаком. До сих пір більшість перекладів Бернса С.Маршаком уважаються класичними саме тому, що перекладачеві вдавалося глибоко й точно передати національну складову текстів оригіналу без тієї «псевдонародності», що на думку І. О. Кашкіна полягає «в описі сарафану». Приклад вибагливості С.Маршака постає особливо повчальним для молодих російських перекладачів, які, маючи взірці яскраво індивідуальних перекладів бернсовської поезії у виконанні С.Маршака, не поспішають запропонувати свою інтерпретацію й, таким чином, не претендують на суперництво з великим майстром. На щастя в нас, в Україні, порівняно недавно вийшов друком переклад на російську мову одного із знакових для всесвітньої літератури поетичних текстів, а саме – пісні Роберта Бернса *The Lass that made the bed to me*, виконаний Мариною Новиковою.

Варто зауважити, що історія перекладів «глибоко фольклорної» лірики Бернса в Україні – це історія поступального, дедалі більш поглибленого проникнення перекладачів у національно-культурний, символічно насичений світ поета. Майже одночасно з С.Маршаком в Україні з'являються переклади лірики великого шотландця Роберта Бернса у виконанні великого українця Миколи Лукаша. Якщо вірно те, що Роберт Бернс був одним із найвидатніших збирачів народних пісень і легенд, хоча перш за все, він був геніальним перетворювачем, так вірно й те, що М.Лукаш – знавець українського фольклору й ширше – української культури, був перетворювачем Бернса, який спростовував афоризм Гете *Wer den Dichter will verstehen Soll in Dichters Lande gehen*. Відданий своїй перекладацькій манері, М.Лукаш у перекладі спирається переважно на адаптивні стратегії, які наводять читача на думку про те, що Бернс, по суті своїй, скоріше українець, ніж шотландець і, що шотландський фольклор, зокрема, нічим не відрізняється від нашого рідного українського. Те саме (чи майже те саме) сталося і з піснею *The Lass that made the bed to me*, що спирається на потужний фольклорно-обрядовий і символічний код, і яка в перекладі М.Лукаша перетворилася на жартівливу народну пісню про пригоди в дорозі (переклад так і називається *Пригода*).

Проте, здійснений М.Новиковою зіставний перекладознавчий аналіз перекладів цієї пісні, виконаних М.Лукашем і С.Маршаком, широко відомий перекладачам і перекладознавцям, тому було б достатньо самовпевнено з мого боку намагатися щось додати в безумовно блискучу аналітичну роботу. Заслуговує на увагу інше: яке місце посідає переклад М.Новикової в ряду

перекладів С.Маршака, М.Лукаша і як оцінювати ці переклади з одвічних позицій перекладознавства – точності й достовірності, чи позицій лінгвістики перекладу – еквівалентності й адекватності.

Загальноновизнаним є той факт, що головне завдання перекладача полягає в тому, щоб не втратити обличчя автора, в тому, щоб не послабити сили, яскравості, образності оригіналу, а якщо він легкий і простий, не обважнити його. Усе це якнайбільш точно відповідає завданням, поставленим перед собою перекладачем ліричних текстів Роберта Бернса. Розглянемо початок пісні *The Lass that made the bed to me* й три варіанти його перекладу:

*When January wind was blowing cauld,
As to the north I took my way,
The mirksome night did me enfauld,
I knew na where to lodge till day.*

В оригіналі на сильній позиції тексту з'являються два імпліцитно виражені хронотопічні національні маркери, відомі кожному шотландцю. По-перше, це вказівка на рух мандрівника – *to the north* та знак часу – *January*. Для шотландця дорога на північ (чи на північний захід) завжди означає одне – шлях до *Highlands*, світу, що асоціюється зі своєю рідною культурою, історією, звичаями й віруваннями, які роблять усе шотландське таким несхожим на всі інші й, у першу чергу, англійські традиції. Кожен із перекладачів, безумовно знайомий із цим національно-культурним символом, обрав свій шлях. У М.Лукаша:

*Як ішов я та й на верховину,
Заблудився в ніч під хуртовину;
Хат не видно, людей не чувати –
Де ж я буду нічку ночувати?*

У М.Новикової:

*Как на святки, да глухая ночка.
Шел я в гору, один-одиночка.
Ох, не видно дому, ни деревни –
В завирюху ночевати где мне?*

Перше, що впадає в око – це практично мінімальний збіг у доборі відповідностей в обох варіантах. Зрозуміло, що одноразово обравши для себе варіант *Верховин* як відповідника до *Highlands*, М.Лукаш і в цьому тексті не намагався відшукати інший шлях і замість очікуваного еквіваленту *на північ* ставить на ударній позиції лексему «не верховину». М.Новикова, навпаки, спираючись на свою точку зору, висловлену в аналітичній статті, що була опублікована в журналі «Всесвіт» з приводу культурно зумовленої відмінності асоціативних полів до *Highlands*

і *Верховини*, що виникають відповідно в шотландця й українця, обирає оптимальний варіант – лексему *гора*. Перекладацька логіка тут цілком зрозуміла: якщо не видається можливим зберегти яскраво забарвлену національну одиницю, яка саме у фольклорному тексті «цементує» його специфіку, необхідно дібрати спільний і зрозумілий для обох культур символ. У даному випадку це символ індоєвропейської культури – гора, що має своє визначене й доволі прозоре тлумачення.

Інша річ, як відтворили перекладачі маркер хроносу – *January*. М.Лукаш, певне, не надав особливої значущості цій лексемі й тому просто елімінував її. Натомість у перекладі М.Новикової простежується зворотній процес: перекладачка не лише зберігає лексему *January*, а й конкретизує її семантику, чим розвиває символічний код простору й часу фольклорного тексту.

Справді, фольклорні тексти, створені поетичною могутністю народу-міфотворця, позначені вражаючою силою й точністю висловлення, простотою й пластичністю побудови фраз, стриманістю у виявленні почуттів та відсутністю сентиментальності. Адже за зовнішньою, уявною простотою вступних чотирьох рядків, приховано й закодовано цілий шар обрядової пам'яті шотландців. Так, святки виділяються з усього календарного року особливою насиченістю магічними обрядами, ворожіннями, прогностичними прикметами, звичаями й заборонами, які регламентують поведінку людей. Забобонні шотландці й досі вірять у те, що той, хто першим відчинив двері у святковий день, буде щасливим увесь наступний рік, оскільки впустив Юля – поганське божество. До речі, мотив відвідин дівчини язичеським божеством непрямо підтверджується в оригіналі твору згадуванням свічі, з якою господиня провела гостя до світлиці. Саме в північній Шотландії крамарі дарують своїм покупцям Юлеві свічки, що потім довго зберігаються в сім'ях як талісмани. Таким чином, підсилення фольклорного начала саме на сильній позиції тексту перекладу вбачається не лише виправданим, а й необхідним.

А тепер звернемося до перекладу першого чотиривірша, виконаного С.Маршаком:

*Меня в горах застигла тьма,
Январский ветер, колкий снег.
Закрылись наглухо дома,
И я не мог найти ночлег.*

Безумовно, перекладач вдало дібрав чотиристопний ямб із перехресною римою та закінченням чоловічого роду як пісенним строфічним еквівалентом. У перекладацькій діяльності часто трапляються випадки, коли іншомовна строфа цілком укладається в перекладну з дотриманням усіх норм мовної та віршувальної грамотності. Проте, точний переклад все ж таки не є мірилом його художності. Свого часу Н.М. Любимов стверджував, що

звукочис у перекладі повинен бути несподіваним завжди спаяним зі змістом, має акомпанувати думкам, почуттям, настрою. Адже «фонетика – це ще не музика...» [4]. Саме це, на жаль, можна сказати про переклад, принаймні першої строфи, виконаний С.Маршаком, де точною є тільки фонетична відповідність, а недотримання семантики перетворило народну пісню на записки мандрівника з елементами телеграфного стилю, де втрачено не лише шотландський дух, а й поетичний дух узагалі.

Показовою для перекладів М.Лукаша й С.Маршака є повна елімінація приспіву, який у давнину, певне, співали всі разом. На користь цього припущення свідчить і той факт, що саме приспів є найбільш строфічно жорстко регламентованим чотиривіршем з усієї пісні, побудованим на паралелізмах, повторах і перехресній чоловічій римі:

*The bonnie Lass made the bed to me,
The braw Lass made the bed to me,
I'll never forget till the day I die,
The Lass that made the bed to me.*

М.Новикова залишає приспів практично на тих самих місцях тексту, що й в оригіналі, якщо не брати до уваги деякі структурні транспозиції, які повністю себе виправдовують. У М.Новикової переклад приспіву максимально наближений до фольклорного звучання:

*Ой, хороша мне постель стелила,
Ой, пригожа мне постель стелила.
Я клянусь: запомню до могилы
Ту, что мне постелюшку стелила.*

Однією з видимих і зрозумілих причин, чому М.Новикова залишила приспів, а М.Лукаш і С.Маршак – ні, є вибір заголовка тексту. У М. Новикової заголовок *Та, что мне постелюшку стелила* одночасно функціонує і як частина рефрену, і як лейтмотив усієї пісні. У М.Лукаша й у С.Маршака цей рядок узагалі не маркується як значущий: у С.Маршака текст у перекладі називається *Ночлег в пути* (доволі прозаїчна, позбавлена будь-якої загадки, тим більше фольклорної, назва), а в М.Лукаша – *Пригода* – (можна сказати, що сама по собі назва позажанрова).

Із надзвичайною силою та експресією в бернсовських піснях виявляється те, що О.Пушкін називав «прелестью нагой простоты», а саме: ліричність і водночас драматизм діалогів, пряма мова, які нерідко ускладнюються загадковими фольклорними, обрядовими підтекстами. І М.Лукаш, і М.Новикова прагнуть по-своєму передати самотність тексту в прямій мові, проте, їх перекладацькі тактики живляться з різних джерел. Так, у М.Лукаша (згідно з самою назвою тексту – *Пригода*) пряму мову передано в жартівливо-розмовному стилі:

*Як до хати гостя привела ти,
Мушиш йому постелю слати.»*

І ще приклад:

*«Вернись, вернись, господине-душко,
Внеси мені ще одну подушку»*

У перекладі М.Лукаша нове звучання отримує й образ головного героя, що також проявляється в прямій мові:

*Не руш мене, юначе-гультяю,
Чи не знаєш доброго звичаю?*

В оригіналі головний герой не має експліцитно вираженої характеристики, властивої фольклорним жанрам і, зокрема, баладі. Проте особливість і певна тайна тексту оригіналу якраз і полягає у відсутності будь-якої характеристики мандрівника. Більш того, у перекладі М.Лукаша ця оцінка має негативну конотацію: лексема *гультяй* у «Великому тлумачному словнику української мови» має позначку «зневажливе» й тлумачиться як «гульвіса, нероба, ледар» [3]. Самі по собі ці характеристики не лише зображають персонаж, але й, що найвагомніше, – наділяють головного героя «відчутними» рисами, що в принципі, не тільки й не просто «приземляє» сюжет пісні, а й лишає її фольклорної магії. У М.Новикової пряма мова ніби оповита фольклорними інтонаціями:

*«Коль ты руку подала в метель мне,
Прими гостя – постели постель мне!»*

І ще приклад:

*«Погоди, побудь ещё хоть малость,
Непогода, вишь, как разыгралась.
Сделай милость: снова послужи мне
И ещё подушку положи мне!»*

На перший погляд може здатися спрощеною нав'язлива рима на сильній позиції у рядку *в метель мне... постель мне ...*, *служи мне... положи мне*. Але така спрощеність слугує максимальному зближенню перекладу з ритмікою оригіналу, допомагає почути співучість оригіналу й перекладу.

У перекладі С.Маршака пряму мову частково перетворено на непряму, що ще більше змушує читача сприймати текст як переказ певної події, причому переказ побіжний і невиразний:

*Она тончайшим полотном
Застлала скромную кровать*

*И, угостив меня вином,
Мне пожелала сладко спать.*

У такому переказі втрачається таїнство знайомства. Еліміновані *rosy lips, white hands, large and wide* «опрісняють» переклад. Щоправда, замість них у перекладі з'являється *тончайшее полотно*, що якимось воістину казковим чином з'являється *в укромном доме десь в горах*.

На окремий коментар заслуговує й характеристика персонажів у перекладі С.Маршака. І, якщо М.Лукаш припускається певної українізації пісні (наведений приклад із допискою *юначегультяю*) на фоні тотальної фольклоризації тексту перекладу, у перекладі С.Маршака вся ад'єктивна лексика не лише нейтрального або нефольклорного забарвлення, а й узагалі походить із салонної поезії, яку так зневажав Роберт Бернс, наприклад, *был мягок шелк ее волос..., Она была душистей роз..., Я целовал ее в уста, Целуя веки влажных глаз / И локон, вьющийся, как хмель*. І ще: *И вся она была чиста / Как эта горная метель* – вишукана метафора введена перекладачем у текст перекладу.

У перекладах М.Лукаша і М.Новикової лексичні варіанти відповідають й відображають фольклорний дух оригіналу. У М.Лукаша: *вклонився низенько ... дякував красенько; ...взяла яру свічку / ...вийшла у свою світличку; цілую – милую; устав я рано-пораненьку*. У М.Новикової: *писано-учено, широко-просторно, груди – лебеди белели, пагорбы-сугробы, погубил – порушил, ларь семейный, У окна садилася, спешила...* І навіть у перекладі однієї з найважливіших строф у С.Маршака, з одного боку, й у М.Лукаша й М.Новикової, з іншого, обрано абсолютно різні перекладацькі тактики. В оригіналі:

*“Haud aff your hands, young man!” she said,
“And dinna sae uncivil be;
Gif ye hae only luve for me,
O wrang na my virginie”.*

І ось, як М.Лукаш і М.Новикова, ніби в унісон, спираючись на багатючий рідний фольклорний пласт лексики, перекладають ці рядки. У М.Лукаша:

*«Коли мене ти по правді любиш,
То віночка мого не погубиш!»*

У М.Новикової:

*«Коль меня ты и взаправду любишь,
Ты девичья цвета не погубишь!»*

Зворушлива, народна, проста й зрозуміла алегоричність, навіть більш народна, ніж в оригіналі, в перекладі С.Маршака у своїй здавалося б прямоті стає манірною і неприродною ще й тому, що головна героїня звертається до мандрівника, як у романі, на «Ви»:

*«Коль есть у вас ко мне любовь,
Оставьте девушкой меня!»*

Ключовою для розв'язки вбачається така строфа:

*She took her mithers' Holland sheets,
An' made them a' in sarks to me;
Blyth and merry may she be,
The Lass that made the bed to me.*

Ця строфа має бути передана в перекладі неодмінно адекватно тому, що саме в ній закладено основний магічний обрядовий контекст, який і закілює фольклорний і власне текстовий сюжет твору. Отже, чому раптом, після проведеної разом ночі, дівчина-хазяйка сідає за шиття сорочки незнайомому хлопцеві, з яким повелася досить легковажно? Певна річ, що вся система символічних кодів Р.Бернса була вже розглянута проф. М.Новиковою у вже згаданій аналітичній статті. Обмежимося лише спогадом про те, що в багатьох країнах (і зокрема в Шотландії) обряди заручин передбачали й так звані «запоручні» подарунки: наречений дарував нареченій хустку, прикраси, часто обручку. Наречена, у свою чергу, дарувала нареченому весільну сорочку, яку шила сама. Архаїчність мотиву сватання в цій пісні підтверджується ще й тим, що вже в епоху раннього християнства на час святку було заборонено сватання в будь-якому його прояві. От і маємо, лише в чотирьох рядках розкрито й мотив сватання (шиття сорочки) й мотив прощання назавжди при тому, що відкрито, тобто вербально, не виражено ні одне, ні інше. Що ж ми бачимо в аналізованих перекладах. У М.Лукаша:

*Втерла мила заплакані очки,
сіла шити милому сорочки...
Ший здорова, моя зоре ясна.
Нехай буде твоя доля щасна!*

У перекладі М.Лукаша все, що обрамляє цю строфу, постає діловим, по-селянськи чіпким, прозаїчним. Прокинувшись зранку, дівчина *мила, руки заломила*: / «*Ой світе ж мій, що я наробила!*», а потім *втерла заплакані очки* и *сіла шити милому сорочки*.... І далі стає абсолютно зрозуміло, чому мандрівник буде згадувати її як гарну господарку – *ту дівчину, золоту рибчину*.

У М.Новикової немає таких вільностей інтерпретації в перекладі, та є інші, і перш за все – структурні. Структурної транспозиції зазнала остання строфа з приспівом, що було спричинено, очевидно, необхідністю, з одного боку, дотримати всі семантичні відтінки ключової сторони, а з іншого боку – розмістити на акцентній сильній позиції тексту рефрен прощання й лейтмотивну фразу:

Она ларь семейный открывала,

*Простыню голландску доставала,
У окна садилась, спешила –
На дорогу мне рубаху сшила.
Я клянусь: до скончанья свету,
Не забуду того девья цвету!
Чтоб отрадно-радостно ей было –
Той, что мне постелюшку стелила!*

Та якщо логіку М.Лукаша й М.Новикової так чи інакше можна зрозуміти, то щодо перекладу С.Маршака найбільш вірогідним убачається лише припущення про те, що перекладач просто не надав належного значення цій строфі. У перекладі:

*Потом иглу взяла она
И села шить рубашку мне,
Январским утром у окна
Она рубашку шила мне...*

С.Маршак використовує тут прийом ретардації – уповільнення оповіді шляхом повтору в одному чи в сусідніх рядках однакових або синонімічних слів чи словосполучень. Більш того, невмотивованість повтору схожа скоріше на звичайний підбір варіантів, але аж ніяк не на фінальну строфу пісні, яку так напрочуд вдало виклав великий Роберт Бернс.

Наостанок хотілося б зауважити наступне. Ці та, напевно, деякі інші обставини роблять доцільним зіставний аналіз поетичних перекладів з оригіналом хоча б тому, що він, окрім усього іншого, допомагає виявити й суб'єктивне ставлення перекладача до оригіналу. Саме ці моменти не дозволяють нам обмежувати вивчення перекладу й перекладацької манери лише в генетичній площині, а змушують враховувати й співвідношення більш широкого типологічного характеру. Очевидно, у створенні конкретного уявлення про переклад бере участь ціла низка зовнішніх і внутрішніх об'єктивних моментів, які слід враховувати під час аналізу не просто перекладів, а оригіналів і перекладів, виконаних великими представниками своїх культур.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бернз, Роберт. Пригода / Пер. з англ. М. Лукаш. – Доступний з: http://storinka-m.kiev.ua/product.php?p_id=2547> 2. Бёрнс, Роберт. Ночлег в пути / Пер. с англ. С. Маршака. – Доступний з: <http://aloritmy.livejournal.com/13668.html>> 3. Великий тлумачний словник української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т.Бусел. – Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440с. 4. Любимов Н.М.. Перевод – искусство / Н.М.Любимов // Перевод – средство взаимного сближения народов: Худож. публицистика. – М.: Прогресс, 1987. – С.141-159. 5. Новикова М.

(сост., пер., комм.). Шотландии кровавая луна: Антология шотландской поэзии (с XIII-го века до века XX-го) / М.Новикова. – Симферополь: СОНАТ; Крымский Архив, 2007. – 320с. 6.
Burns, Robert. The Lass That Made The Bed To Me. – Доступный з:
<<http://aloritmy.livejournal.com/13668.html>>.